

Давньоєгипетська міфологія — сукупність сакральних оповідей, світоглядних уявлень і обрядових практик *Стародавнього Єгипту*, що були започатковані у додинастичний період (5–4 тис. до н. е.) та функціонували до прийняття *християнства* як офіційної релігії *Римської імперії* (4 ст. н. е.).

Загальна характеристика

Давньоєгипетська міфологія — одна з найбільш концептуально цілісних і водночас історично тривалих міфологічних систем *Давнього світу*. Її унікальність полягає у надзвичайній стійкості основного ядра космологічних уявлень упродовж більш як трьох тисячоліть, виразній солярній домініанті, а водночас — у здатності до гнучкої *еволюції*, інтегрування нових образів і «*теологій*» без руйнування попередніх.

Специфіка давньоєгипетської міфологічної системи також зумовлена її виразним локальним характером: поділ країни на номи спричинив формування окремих релігійних центрів зі своїми *космогоніями* (геліопольською, гермопольською, мемфіською; деякі дослідники додають фіванську) та *пантеонами*, де богів часто групували в *тріади* (божественне подружжя з сином) або інші сакральні структури (*еннеади*, *огдоади*). Попри регіональні відмінності, єгипетська міфологія зберігала внутрішню узгодженість завдяки розвиненому *синкретизму*, що дозволяв органічно поєднувати різні традиції. Центральною об'єднавчою ідеєю був космічний порядок *Маат* — універсальний принцип *гармонії*, істини та справедливості, відповідальність за підтримання якого покладалася на царя (*фараона*). Не менш важливим концептом давньоєгипетського *світогляду* була й Хека — універсальна магічна сила, що пронизувала весь космос і забезпечувала дієвість божественних, природних і ритуальних процесів. На відміну від пізніших уявлень про *магію* як надприродне втручання у звичний порядок речей, єгиптяни розглядали Хеку як одну з первинних сил творіння, закладену в саму структуру світу ще від моменту його виникнення. Вона діяла через богів, людей, священні слова, *ритуали*, *амулет*и та сакральні зображення, дозволяла підтримувати космічний порядок Маат і протистояти силам хаосу. У деяких текстах Хека постає також

як самостійне *божество*, що супроводжує сонячного бога та бере участь у процесі творення світу.

Характерною рисою системи було тривале переплетення зооморфних та антропоморфних елементів: божества сприймалися як могутні сили, що маніфестують себе у вигляді тварин (бик *Апіс*, ібіс *Тот*, кішка *Бастет*), а в *іконографії* переважно втілювалися в антропозооморфних образах (людина з головою тварини).

Джерела

Головними писемними джерелами, що зафіксували міфологічні уявлення, є корпуси заупокійних текстів.

Найдавнішими є *Тексти пірамід* доби Стародавнього царства (з кінця V династії, бл. 2350 р. до н.е.) — звід релігійних написів, викарбуваних на стінах поховальних камер царських гробниць у Саккарі. Вони містять *гімни*, *заклинання*, ритуальні формули та міфологічні *алюзії*, покликані забезпечити цареві вознесіння до сонячної сфери, ототожнення з богами (передусім із *Ра* та *Осірісом*) і гарантувати його вічне існування серед зір.

У Середньому царстві вони трансформуються на *Тексти саркофагів*, записані на внутрішніх стінках трун представників знаті й заможного чиновництва. Саме тут уперше чітко простежують процес «демократизації» *потойбіччя*: надія на вічне життя (раніше — винятковий привілей фараона), поширилася на більше коло праведників, а магічні формули адаптовано для потреб нецарських осіб.

У Новому царстві формується т. з. *Книга мертвих* (єгипетська назва — «Книга виходу вдень») — збірка магічних формул, гімнів та інструкцій для подорожі *Дуатом*; папірусні сувої з текстом поміщали в поховання. Збірка містить детальний опис суду над *душею*, зокрема сцену психостасії — зважування серця на терезах істини перед *Осірісом*, та формулу виправдання. Не була уніфікованим каноном: існувало безліч варіантів Книги мертвих, що різнилися залежно від замовника та місцевої традиції.

Поряд із цим відомі й інші заупокійні тексти, що з'явилися переважно в добу Нового царства: «Амдуат» (букв. — «Те, що в Дуаті») — опис дванадцяти

годин нічної подорожі сонячного бога підземним світом; «Книга брам» — акцентує проходження Сонця через брами, що охороняються грізними вартовими; «Книга печер» — зосереджена на покаранні грішників у підземних печерах. До цього масиву додають численні магічні папіруси, храмові гімни, *літанії*, написи на стінах *святилищ* і *рельєфи*, що відтворювали міфологічні сцени (напр., народження фараона від божественного шлюбу, перемога *Гора* над *Сетом*). Цінними є також свідчення античних авторів — *Геродота*, який залишив вагомі, хоч і не завжди точні, описи єгипетської релігії, та *Плутарха*, чий трактат «Про Ісиду та Осіріса» є найповнішим античним переказом цього *міфу*.

Важливе значення для розуміння єгипетських уявлень про смерть і сенс існування мають і пам'ятки філософської літератури. «*Пісня арфіста*» (відома у кількох версіях) містить заклик насолоджуватися земним життям і скептичні щодо приготувань до потойбіччя мотиви. Натомість «Бесіда розчарованого зі своїм ба» (філософський діалог доби Середнього царства) порушує проблему *сенсу життя*, страждання та бажання смерті.

Серед провідних дослідників давньоєгипетської міфології: Г. К. Ш. *Масперо*, А. Ерман (1854–1937; Німеччина), Е. А. В. Бадж (1857–1934; Велика Британія), Дж. Г. Брестед (1865–1935; США), К. Г. Зете (1869–1934; Німеччина), Г. Кеес (Кес; 1886–1964; Німеччина), Г. Франкфорт (1897; Нідерланди — 1954; Велика Британія), М. Ліхтгайм (1914–2004; Турція-Ізраїль), К. З. Моренц (1914–1970; Німеччина), Е. Ф. Венте (нар. 1930; США), Е. Горнунг (1933; Латвія — 2022; Швейцарія), Я. *Ассман*, Дж. Бейнс (нар. 1946; Велика Британія), Т. Дюкен (1942–2014, Велика Британія).

Космогонія

Солярний культ — інтеграційне ядро давньоєгипетської міфолого-релігійної системи. *Сонце* мислили живим божественним суб'єктом, чий щоденний схід відтворював первинний акт космічного творіння. Саме тому єгипетська космогонія була тісно пов'язана із сонячним началом — спочатку в образі *Атума*, а згодом у синкретичній постаті *Амона-Ра*, верховного бога-деміурга.

Водночас різні релігійні центри Єгипту мали власні космогонічні системи, які давні єгиптяни сприймали як взаємодоповнювальні (а не суперечливі) способи опису єдиного та складного творчого процесу.

Геліопольська космогонія є найдавнішою та найвпливовішою версією, що стала основою загальноєгипетських уявлень про походження світу. У цій традиції творцем виступає Атум — самостворене божество, чие ім'я, за припущенням, означає «повнота», «завершеність» і водночас «небуття». Згідно з міфом, спочатку існував лише безмежний, темний і нерухомий первісний океан Нун — уособлення недиференційованого *хаосу*. У ньому Атум усвідомив і створив самого себе, виникнувши на першому пагорбі — Бенбені (символізував появу впорядкованого простору серед водної стихії). Атум породив першу божественну пару через акт самоzapлiднення: *Шу* (бога повітря) та *Тетфнут* (богиню вологи). Від їхнього союзу народилися *Геб* (земля) та *Нут* (небо), яких Шу роз'єднав, піднявши Нут угору. Цей акт став завершальним етапом космогенезу. Від Геба й Нут походять чотири божества: Осіріс, *Ісіда*, Сет і *Нефтида*, які разом із попередніми поколіннями утворюють Велику Еннеаду — дев'ятку богів.

Гермопольська космогонія акцентує увагу на стані, що передував творінню. Її центральним концептом є Огдоада — первісна вісімка богів, об'єднаних у чотири пари чоловічих і жіночих божеств: Нун і Наунет (водна стихія), Хух і Хаухет (безмежність простору), Кук і Каукет (темрява), Амон і Амаунет (невидиме начало). Ці божества уособлювали хаотичні, недиференційовані сили, що існували до появи впорядкованого світу. Саме з їхньої взаємодії, за гермопольською версією, виник первинний пагорб суходолу, на якому з'явилося сонячне божество (у різних варіантах — Ра, Атум або Нефертум), після чого розпочався безпосередній процес упорядкування космосу. Ознакою цієї традиції було також особливе вшановування бога мудрості *Тота*, який своїм знанням і сакральним словом забезпечив стабільність і законність створеного світу.

Мемфіська міфо- й теологія пропонує філософськи розпрацьовану концепцію творіння. Тут верховним деміургом виступає бог *Птаг* — покровитель

мистецтв і ремесел. Згідно з ученням, зафіксованим на т. з. Камені Шабак (XXV династія, копія значно давнішого тексту), Птаг творить світ не фізичним актом, а силою думки, задуму (втіленого в серці) та слова (втіленого в язиці). Спочатку він замислив усе суще у своєму серці, а потім називав імена вголос — і вони набували реального буття. У такий спосіб Птаг створив Велику Еннеаду (був, отже, творцем самого Атума), всіх інших божеств, людей, і світовий порядок. Ця концепція є близькою до пізнішого грецького поняття *Логосу*.

Існували й інші локальні космогонічні уявлення: про народження сонця з блакитного *лотоса*, що розкрився на поверхні первісних вод; про появу світу з *космічного яйця*, знесеного на пагорбі Нун; бога-творця *Хнума*, що ліпив людей із глини на *гончарному крузі* та ін.

Космологія

Космологія Давнього Єгипту ґрунтувалася на циклічному баченні часу, де початок і кінець — неабсолютні, а упорядкований світ потребував постійного підтримування через ритуал, божественну активність і неухильне додержання принципів Маат. Увесь космос оточував первісний океан Нун — незнищенна стихія хаосу, з якої світ виник і яка постійно загрожувала повернутися, якщо порядок буде порушено. Тому головним завданням богів і фараона було щоденне відновлення акту творіння (через солярний цикл).

Основу світобудови утворювала просторова тріада: небо, земля й Дуат (потойбічний світ). Небо найчастіше уявляли тілом богині Нут. Згідно з геліопольською традицією, Нут і її брат-чоловік Геб (земля) спочатку перебували в нерозривних обіймах, доки їхній батько Шу не роз'єднав їх, піднявши Нут угору. Саме тому тіло Нут зображували дугоподібно вигнутим, а пальці її рук і ніг торкалися чотирьох сторін світу. У багатьох текстах Нут поставала також у вигляді небесної корови (Мехет-Верет), чиє тіло вкрите зорями, а черево слугувало руслом для сонячного човна. В інших космологічних уявленнях небо мислили як водну гладь небесного *Нілу*, симетричного земному; цим небесним потоком удень пливе сонячна *барка* Манджет, а ввечері Ра пересідає на нічний човен Месектет, щоб розпочати

небезпечну подорож підземним світом.

Під землею, за тілом Геба, простягався Дуат — потаємний, багаторівневий світ, у який щовечора спускався Ра. Уявлення про топографію Дуату детально розроблено в «Амдуаті» та інших заупокійних композиціях: він складався з дванадцяти послідовних годин (зон), кожна з яких мала свої брами, грізних вартових, озера вогню, пагорби, ріки та мешканців — *духів, демонів*, блаженних померлих і грішників.

Центральною подією космічного життя була небезпечна нічна подорож Ра. Упродовж 12 годин бог (часто в образі людини з головою барана) у супроводі почту (зокрема бога Тота, богині Маат, захисного змія Мехен) долав Дуат, освітлюючи його та даруючи померлим тимчасове життя. Кульмінацією ставала сьома година ночі (за книгою «Амдуат»), коли Ра зустрічався зі своїм одвічним ворогом — гігантським змієм *Апопом*, уособленням абсолютного хаосу і небуття. За різними версіями, Апопа перемагав сам Ра (в образі Великого kota) або бог Сет (який простромлював змія списом). Щоранкове сходження сонця знаменувало перемогу порядку над хаосом, нове народження бога (часто в образі Хепрі — скарабея, що котить сонячний диск) і повторення первісного акту творіння.

За таким самим циклічним принципом сприймали й долю померлих: вони прагнули приєднатися до почту Ра, щоб разом із ним щоденно відроджуватися, долаючи смерть. Світ давніх єгиптян не передбачав остаточного кінця — існувало лише безперервне чергування заходу й сходу, смерті й відродження, в якому земне життя було короткою *прелюдією* до вічного існування в гармонії з Маат.

Пантеон

Пантеон давньоєгипетських божеств вирізнявся винятковою чисельністю (дослідники налічують понад 1,5 тис. імен) та варіативністю, адже кожен ном мав власних богів-покровителів. Локальні божества часто групувалися в тріади — божественне подружжя з сином (напр., Осіріс, Ісіда й Гор в м. Абідосі; Амон, Мут і Хонсу у м. Фівах; Птаг, *Сехмет* і Нефертум у м. Мемфісі). Спільною

рисую лишалося стійке переплетення зооморфних і антропоморфних елементів. В *іконографії* божества поставали або повністю в образі тварин (сокіл Гор, шакал *Анубіс*, ібіс Тот), або, щочастіше, людей з головами тварин, що вказувало на їхні сакральні функції та спосіб маніфестації божественної сутності. Поряд із тим у *храмах* утримували живих священних тварин (бик *Аніс* у Мемфісі, баран у Мендесі, кішка в Бубастісі, крокодил у Ком-Омбо), яких вважали земними втіленнями богів і після смерті піддавали *муміфікації*.

У різні періоди верховне місце в пантеоні посідали божества, пов'язані з панівним політичним центром країни (хоча це не означало скасування інших культів). У добу Стародавнього царства беззаперечним лідером був геліопольський солярний культ Ра, що злився з ідеологією влади фараона. У Середньому царстві, з піднесенням Фів (Теб), на перший план вийшов Амон («Прихований»), який у Новому царстві, увібравши солярні риси, перетворився на синкретичний образ Амона-Ра (його храм у м. Карнаку став найбільшим релігійним комплексом Давнього Єгипту). Паралельно зберігали потужний вплив мемфіський культ Птага (особливо в періоди, коли Мемфіс виконував функції адміністративного центру) та гермопольська традиція Огдоади, тісно пов'язана з Тотом.

Центральне місце в загальноєгипетському культі посідали божества, чії функції виходили за межі окремих номів. Насамперед це Осіріс — володар Дуату та суддя мертвих, чий міф став *архетипом* долі кожного покійного. Його дружина Ісіда — уособлення подружньої вірності, материнства й сакрального знання, володарка «великих чар». Їхній син Гор — переможець Сета в боротьбі за законний спадок Осіріса і покровитель царської влади (земним втіленням Гора вважали чинного фараона). Значущими були богиня істини й космічного порядку Маат; бог мудрості, писемності, лічби й магічних знань Тот; провідник душ і покровитель бальзамування Анубіс; богиня неба, любові, музики й материнства *Гатгор*, шанована водночас як грізна захисниця Ра, її небезпечна іпостась — левиця Сехмет та м'якша — богиня любові, покровителька оселі, домашнього вогнища, жіночої зваби, родючості й пологів *Бастет* та ін.

Характерною ознакою єгипетської міфології був гнучкий синкретизм: божества

утворювали нові сполучності (Амон-Ра, Птах-Сокар-Осіріс, Ра-Горахті), за збереження власних імен, *атрибутів*, свят і локальних культів. Така гнучкість дозволяла не лише уникнути конфлікту між регіональними жрецькими школами, а й поєднувати різні шари міфології в єдиному ритуалі. Наприклад, у пізній період Осіріса ототожнили з Апісом (Осорапіс), а той, своєю чергою, став прообразом елліністичного *Serapis*. Саме ця здатність до інтеграції нового в традицію забезпечила надзвичайну тривкість давньоєгипетської релігійної системи.

Важливе місце в давньоєгипетській міфології посідав комплекс сюжетів, пов'язаний з Оком Гора та Оком Ра. Перше (Уджат, або Уаджет) походить із циклу міфів про боротьбу Гора із Сетом за спадщину Осіріса (під час одного з двобоїв Гор утратив око, яке було відновлене Тотом). Унаслідок цього Око Гора стало одним із найпоширеніших символів цілості, зцілення, відновлення порядку та перемоги над хаосом; його зображення широко використовували як захисний амулет для живих і померлих. Натомість Око Ра уособлювало могутню й часто персоніфіковану силу сонячного бога. У різних міфах воно поставало в образі богинь Гатгор, Сехмет, Тєфнут, Бастєт та ін., які були водночас захисницями й каральними знаряддями верховного бога. Сюжети про винищення людства богинею Сехмет та про повернення «Далекого Божества» з чужих земель до Єгипту відігравали важливу роль у ритуалі, царській *ідеології* та магичній практиці, символізували захист, відновлення та підтримання світового порядку Маат.

Культ померлих

Особливою рисою давньоєгипетської міфології є виняткова увага до смерті та загробного існування. Ключові наративи *давньоєгипетської релігії* формувалися навколо двох головних міфологічних циклів, які пропонували померлому два шляхи до безсмертя. Перший — солярний цикл: нічний шлях Сонця через Дуат, який не лише забезпечував космічне відродження, а й уможлиблював спасіння для померлих, що прагнули приєднатися до почту Ра в його барці. Другий — шлях Осіріса: містичне ототожнення з воскреслим богом,

яке давало надію на відновлення життя через магію та ритуал, а також на виправдання на загробному суді. Ці два шляхи не конкурували між собою: в різних текстах померлий міг одночасно називатися Осірісом і висловлювати бажання плисти в сонячному човні Ра.

Центральною ідеєю було максимально повне продовження земного життя в ідеалізованій формі, а не воскресіння у суто духовній якості. Єгиптяни не прагнули звільнитися від тілесності — навпаки, хотіли зберегти її навіки. Звідси й виняткове значення, яке надавали всім складовим особистості. Для повноцінного існування померлому були необхідні: фізичне тіло (хат), збережене через мистецтво *муміфікації*; ім'я (рен), яке мусило звучати — його виписували на стінах гробниць і повторювали в заупокійних формулах; життєва сила (ка) — духовний двійник, що потребував їжі й питва, які забезпечували через жертвні дари; духовна сутність й життєва сила (ба), носій індивідуальності особи після смерті; тінь (шут); і просвітлений, «сяйний» дух (ах), на який померлий остаточно перетворювався після успішного проходження всіх загробних випробувань. Втрата будь-якого з цих елементів або припинення заупокійного культу живими нащадками загрожували остаточною знищенням особистості — «другою смертю», якої єгиптяни боялися понад усе.

У міфі про Осіріса вбачають архетипову модель смерті й відродження, а також моральну основу загробного суду. Осіріс, праведний бог-цар і символ продуктивних сил природи, був підступно вбитий своїм заздрисним братом Сетом — богом пустелі, хаосу та чужоземних земель. Сет розчленував тіло Осіріса на 14 (за іншими версіями — 16 або 42, відповідно до кількості номів) частин і розкидав їх по всьому Єгипту. Ісіда, вірна дружина й сестра Осіріса, разом із Нефтидою та Анубісом знайшла всі частини (окрім дітородного органа), з'єднала їх за допомогою бальзамування і магічних заклинань і повернула чоловіка до життя на короткий час — достатній, щоб зачати від нього сина Гора. Після цього Осіріс остаточно перейшов до Дуату, де став верховним володарем і суддею мертвих. Його син Гор, подорослішавши, вступив у багаторічну запеклу боротьбу з Сетом за право успадкувати владу

над Єгиптом, зрештою переміг і був визнаний богами законним царем. На цій міфологічній основі базувалася вся єгипетська концепція *влади*: чинного фараона на землі вважали живим втіленням Гора, а після смерті містично ототожнювали з Осірісом.

Драму Осіріса відтворювали в щорічних *містеріях* (найвідоміші — в м. Абідосі) і сприймали як універсальну модель людської долі: від смерті через магічне відновлення тіла (муміфікацію) до воскресіння в Дуаті. Кульмінацією цього шляху було зважування серця у потойбіччі на терезах істини в «Залі двох Маат». Анубіс клав на одну шальку терезів серце померлого (втілення свідомості й пам'яті), на іншу — перо богині Маат (символ істини та справедливості). Бог мудрості Тот записував результат зважування, а чудовисько Амт (Амміт) очікувало, готове негайно пожерти серце грішника. Померлий у цей час промовляв «сповідь заперечення» — довгий перелік *гріхів*, яких він не скоював у земному житті. Якщо серце виявлялося чистим і врівноважувалося з пером Маат, померлого визнавали праведним, він отримував статус «ах» і право на вічне блаженство на полях Іару (єгипетському раю). За серце, обтяжене гріхами, його пожирала Амт, що означало остаточну смерть особистості, небуття. Уявлення про індивідуальну моральну відповідальність людини відносять до найвищих досягнень давньоєгипетської релігійної думки.

Рецепція в культурі

У *літературі* ключовими текстами античного погляду на Давній Єгипет є трактат Плутарха «Про Ісіду та Осіріса» та XI книга «Метаморфоз» *Апулея*, які фактично канонізували міф про Осіріса для європейської традиції.

В епоху *Відродження* переклади «Герметичного корпусу» (*Corpus Hermeticum*) — текстів, авторство яких традиція приписувала *Гермесу Трисмегісту*, ототожненому з єгипетським богом Тотом — заклали фундамент європейського *містицизму* та *алхімії*. У 18–19 ст. єгипетську ритуалістику та символіку (зокрема, Око Гора) активно інтегрували *масонські ложі*.

У добу *романтизму* до єгипетської теми звернувся П. Б. *Шеллі* в сонеті

«Озімандія» (1817) та Т. Готье в «Романі про мумію» (1858), що задав жанрову матрицю *фантастики* з давньоєгипетської тематики. На межі 19–20 ст. тему було продовжено в горорі (Б. Стокер «Скарб семи зірок»; 1903), а в 2-й пол. 20 ст. — у фентезійній літературі [Р. Желязні «Створіння світла, створіння темряви», 1969; Н. Р. М. Гейман (нар. 1960; Велика Британія), «Американські боги», 2001]. В українському письменстві єгипетські мотиви виразно представлені у творчості Лесі Українки «Єгипет», поетів-неокласиків, зокрема М. Зерова.

У живописі, скульптурі та архітектурі каталізатором «єгиптоманії» став Єгипетський похід Наполеона I Бонапарта (1798–1801) і подальша фундаментальна публікація «Опису Єгипту» (1809–1829), що спричинили масштабне входження єгипетських архітектурних форм (*обеліски, сфінкси, лотосоподібні колони*) в стилі *ампір* та *неокласицизм*. 19 ст. репрезентовано в живописі орієнталістами [Д. Робертс (1796–1864; Велика Британія), Ж.-Л. Жером (1824-1904; Франція), Л. Альма-Тадема], 20 ст. — апеляцією сюрреалістів (С. Далі) та модерністів (К. Бранкузі) до єгипетських архетипів.

У 20 ст. важливого значення набула психоаналітична та езотерична рецепція давньоєгипетської міфології. У межах *аналітичної психології* К. Г. Юнга єгипетські божества, символи смерті й відродження, сонячна міфологія та образи потойбіччя проінтерпретували як прояви *колективного несвідомого* та архетипових структур *психіки*. Водночас у західному *окультизмі* та неоезотеричних течіях, зокрема у вченні А. Кроулі, єгипетські божества, магичні формули та символіка були переосмислені як складові сучасних містичних і ритуальних практик.

Новий сплеск «єгиптоманії» спричинило відкриття Г. Картером гробниці *Тутанхамона* (1922), яке викликало широкий суспільний резонанс у Європі та США. Єгипетські орнаменти, мотиви лотоса, сонячного диска, *скарабея* та пірамідальні форми активно проникли в архітектуру, *декоративно-ужиткове мистецтво*, ювелірну справу й моду доби *ар-деко*. Вплив давньоєгипетської *естетики* простежується в оформленні громадських будівель, інтер'єрів, плакатної графіки та предметів розкоші 1920–1930-х. Знана скляна піраміда

Лувру (архітектор Ю. Пей, 1989) засвідчила живучість єгипетської архітектурної *парадигми* в сучасному світі.

У музиці канонічними зразками єгипетської теми стали опера Дж. Верді «Аїда» (1871), яка закріпила у *масовій свідомості* візуально-нарративний канон «єгипетської опери», та «Чарівна флейта» (1791) В. А. Моцарта з її храмовими ритуалами Ісиди й Осіріса; раніше до теми звернувся Г. Ф. Гендель в ораторії «Ізраїль у Єгипті» (1739).

У 20 ст. єгипетські мотиви проникли в авангардний джаз [Sun Ra, ім'я при нар. — Герман Пул Блаунт (1914–1993; США)], рок-культуру (культовий альбом гурту «Iron Maiden» — «Powerslave», 1984; візуальний концепт «Pink Floyd») та кіномузику (Дж. К. Голдсміт (1929–2004; США), Г. Ціммер (нар. 1957; Німеччина). У важкій музиці специфічним явищем став гурт «Nile» (США), чия творчість повністю побудована на єгиптології та релігійних текстах папірусів.

Кінематограф активно експлуатував єгипетську тему від періоду *німого кіно* («Клеопатра», 1917, реж. Дж. Едвардс) та масштабних релігійних епосів реж. С. Б. де Мілля до горор-франшизи «Мумія» (з 1932). Масштабні голлівудські постановки («Клеопатра», 1963, реж. Дж. Л. Манкевич); «Земля фараонів» (1955, реж. Г. В. Гоукс) чергувалися з науково-фантастичними інтерпретаціями на кшталт пригодницького *блокбастера* «Мумія» (1999, реж. С. Соммерса). Фільм «Зоряна брама» (1994, реж. Р. Еммеріх) та однойменна телевізійна *франшиза* («Зоряна брама: SG-1», 1997–2007) розвинули сюжетну модель, побудовану на ідеї палеоконтакту, де давньоєгипетські боги (Ра, Анубіс, Апофіс) інтерпретовані як іншопланетна раса. Анімаційний фільм «Принц Єгипту» (1998) візуалізував єгипетську обрядовість та естетику.

У площині сучасних графічних романів та *екранізацій* вагомим кроком став бренд «Марвел» (англ. «Marvel») із проєктом «Місячний лицар» (2022), який адаптував міфологію бога Хонсу та концепцію потойбіччя (Дуату). У відеоіграх та коміксах єгипетський пантеон і міфологічні сюжети стали основою наративів популярних проєктів («Tomb Raider», «Assassin's Creed Origins», «Age of Mythology»), які формують новий рівень рецепції та переосмислення міфу в дигітальній культурі.

Значення

Давньоєгипетська міфологія справила глибокий і тривалий вплив на релігійні та філософські системи *Середземномор'я* та *Близького Сходу*. Через активні культурні контакти, торгівлю та періоди політичного домінування єгипетські уявлення пронизували нубійську, лівійську та фінікійську релігійність. Особливо потужним виявився вплив на грецько-римський світ, де містерійні культури Ісіди, Осіріса та Серапіса набули статусу всеімперських, а поводитир душ Анубіс синкретизувався з *Гермесом* (Германубіс). Крім того, пізніша герметична традиція міцно пов'язала єгипетського бога мудрості Тота з *Гермесом Трисмегістом*, заклавши основи західного *містицизму*. Ідея загробного суду з індивідуальною моральною відповідальністю, концепція *безсмертя душі*, солярна символіка та образ богині-матері з немовлям (Ісіда й Гор) згодом, як вважають, знайшли відлуння в *ранньому християнстві*, гностицизмі та різноманітних езотеричних ученнях.

Ця міфологічна система сформувала базові культурні архетипи у світовій культурі.

Додатково

* Унікальним відхиленням від магістральної лінії розвитку давньоєгипетської міфології став Амарнський період (14 ст. до н .е.), коли фараон Ехнатон (*Аменхотеп IV*) здійснив спробу радикальної релігійної реформи. У центр теологічної системи було висунуто поклоніння сонячному диску *Атону* — трансцендентній життєдайній силі (а не антропо- чи зооморфному божеству), чії промені-руки дарують життя всьому суццюму. Культ традиційних богів, передусім Амона-Ра, були оголошені хибними, їхні імена систематично знищували, храми закривали, а столицю держави перенесли до новозбудованого міста Ахетатон («Небокрав Атона»). Це вчення, найповніше викладене у відомому «Гімні Атонові», акцентувало універсальний характер божественного творіння, всеохопність творчої сили Атона. Відсутність розвиненого міфу про загробний світ різко контрастувало з культом Осіріса. Хоча після смерті Ехнатона реформа була швидко згорнута, а старі культури відновлено, Амарнський епізод залишив глибокий слід у мові, мистецтві й релігійній думці Єгипту, ставш однією з найбільш ранніх задокументованих спроб запровадження генотейстичного / монолатричного світогляду.

* Міф про винищення людей, відомий передусім із «Книги небесної корови», розкриває амбівалентну природу сонячного жіночого начала. За сюжетом, постарілий Ра, розгніваний непокорю людства, зібрав раду богів і вирішив покарати смертних, наславши на них свою доньку — богиню Сехмет у подібі левиці. Охоплена нестримною люттяю, вона почала нещадно винищувати людей, і її спрага крові загрожувала повним знищенням людства. Щоб зупинити богиню, Ра наказав приготувати величезну кількість пива, підфарбованого вохрою до червоного кольору, і розлити його на полях. Сехмет, уявивши рідину за кров, жадібно випила її, сп'яніла й заснула, забувши про свою місію. Цей міф не лише пояснював одночасне існування грізної Сехмет та лагідної Бастет, а й обґрунтовував важливі календарні свята сп'яніння, під час яких єгиптяни ритуально вживали пиво, символічно відтворюючи врятування людства.

* Концепція божественного походження фараона, що сягає корінням Стародавнього царства, отримала найрозгорнутіше візуальне й текстове втілення в добу Нового царства. У храмових циклах, найвідоміші з яких збереглися в заупокійному храмі цариці Хатшепсут у Дейр-ель-Бахрі та в Луксорському храмі Аменготепа III, відтворено теогамний міф: верховний бог Амон-Ра, набравши подоби правлячого царя, сховався до цариці, й та зачинала майбутнього володаря. Після цього бог-творець Хнум виліплював на гончарному колі тіло немовляти та його життєву силу ка, а богині-повитухи допомагали при народженні. Новонародженого фараона приймали боги, визнаючи в ньому земне втілення Гора та законного спадкоємця престолу. Цей міфологічний сюжет не лише обґрунтовував сакральну легітимність царя як фізичного сина бога, а й щільно пов'язував пантеон, особистість володаря та підтримання космічного порядку Маат.

* Важливою особливістю давньоєгипетської міфологічної свідомості була сакралізація географічного простору. Окремі міста, храми та природні об'єкти ототожнювали з подіями міфічної історії й сприймали як місця безпосередньої присутності богів. Так, *Геліополь* вважався місцем первісного пагорба Бенбен і початку творіння; Абідос пов'язували з культом Осіріса та вважали місцем його поховання; Мемфіс був осередком теології Птага; Гермополь — центром космогонії Огдоади; Фіви — священним містом Амона. Завдяки цьому міфологічний простір не існував окремо від реального світу, а був безпосередньо вписаний у ландшафт Єгипту, перетворював всю країну на своєрідну сакральну карту космічного порядку.

Джерела

*Faulkner R. O. The Ancient Egyptian Pyramid Texts. Oxford : Clarendon Press, 1969. 88 p.

*The Book of the Dead, or Going Forth by Day / Trans. by T. G. Allen. Chicago : Oriental Institute of the University of Chicago, 1974. 306 p.

*Hornung E. The Ancient Egyptian Books of the Afterlife. London : Cornell University Press, 1999. 216 p.

*Simpson W. K. The Literature of Ancient Egypt. 3rd ed. New Haven; London : Yale University Press, 2003. 598 p.

*Faulkner R. O. The Ancient Egyptian Coffin Texts. Liverpool : Liverpool Academic Press, 2004. 800 p.

*Давньоєгипетська література в українських перекладах / Ред. та упоряд. М. Тарасенка. Київ; Харків : Видавець Олександр Савчук, 2022. 256 с.

Література

Lexikon der Agyptologie : in 7 bd. / Hrsg. von W. Helk, W. Westerdorf. Wiesbaden : O. Harrassowitz, 1972–1992.

Morenz S. Egyptian Religion. Ithaca : Cornell University Press, 1992. 379 p.

Hornung E. Conceptions of God in Ancient Egypt: The One and the Many. Ithaca : Cornell University Press, 1996. 296 p.

Assmann J. The Search for God in Ancient Egypt. London : Cornell University Press, 2001. 288 p.

Assmann J. Death and Salvation in Ancient Egypt / Trans. by D. Lorton. Ithaca; London : Cornell University Press, 2014. 504 p.

Pinch G. Egyptian Mythology : A Guide to the Gods, Goddesses, and Traditions of Ancient Egypt. Oxford ; New York : Oxford University Press, 2004. 257 p.

Романова О. О. Історія розвитку єгиптологічних досліджень в Україні // Східний світ. 2003. № 4. С. 82–87.

Луцюк М. Давньоєгипетська релігія // Велика українська енциклопедія, 2024. https://vue.gov.ua/Давньоєгипетська_релігія

Луцюк М. Давньоєгипетська «Пісня арфіста» : художній переклад українською і коментування // Літературний процес: Методологія. Імена. Тенденції. Київ : 2018. С. 106-112.

Луцюк М. Давньоєгипетська поема «Бесіда Зневіреного зі своїм ба» : художній переклад на українську / Синопис: текст, контекст, медіа, 2017, № 1(17) – <http://synopsis.kubg.edu.ua/index.php/synopsis/article/view/234/220>

